

IV CONCLUSIE

A CONCLUSIES

I Tuinhistorisch

De tuin historisch

De tuin werd tussen 1843-1855 in samenspraak met de KMDA door E. Van Cuyck ontworpen als een Engelse tuin met verschillende golvende grasperken, een gevarieerd patroon van slingerende wandelwegen en waterpartijen, een boeiende afwisseling van gegroepeerde beplanting en tuinornamenten, waaronder dus ook de dierenverblijven, met een exotische inslag. De beplanting zelf werd aangelegd door de directeurs en enkele hoveniers.

Kenmerkend voor de tuin van de Zoo waren de grote open grasperken die weliswaar als puzzelstukken in elkaar pasten. De slingerende wandelwegen waren met kiezeltjes bedekt. Langs de boorden van de grasperken waren enkele gegroepeerde beplantingen zodat de natuurlijke schoonheid van de verschillende planten en bomen tot uiting kwam.

Vanaf het eerste jaar werden er ook rotsen aangekocht om de tuin te versieren en het landschappelijke en natuurlijke karakter te versterken. Vanuit de visie van die tijd werden er dierenverblijven met (simil)rotsen bekleed en werd er zelfs een ruïne gecreëerd.

Reeds in het allereerste ontwerp was er sprake van een 'exotisch tuin' en een 'Alpine tuin'. Deze thematische aanleg kenmerkt het concept van een Engelse tuin in het romantisme van de 19^e eeuw.

Naarmate het dierenbestand groeide, was er nood aan betere en grotere dierenverblijven. Om deze gebouwen op het terrein te integreren werden er constant aanpassingen aan de tuin, de grasperken en de beplanting gedaan. Als er een gebouw werd ontworpen moest de omgeving daar aan aangepast worden. Er werd ook geopteerd om zoveel mogelijk gebouwen langs de periferie te bouwen en het midden van de tuin open te houden.

Rond 1900, samen met de huisarchitect Emile Thielens, onderging de tuin een enorme transformatie. De zuidwestelijke hoek van de tuin werd helemaal heraangelegd met nieuwe grasperken en meer en grotere waterpartijen. De creatie en het behouden van zoveel mogelijk doorzichten van de ene naar de andere hoek van de tuin werd bevorderd.

Thielens hield voor het ontwerp van de tuin rekening met het typerende romantisch exotisme van de tuin. Hij vermeerde het gebruik van (simili)rotsen bij de aanleg van het aquarium en het panoramapark. Hij paste het verder ook toe voor de afboording van de vijvers en ter decoratie van de tuin. De nieuwe bruggen kregen een balustrade in similihout, om zo het rustieke effect te vergroten. De wandelpaden tussen de verschillende perken werden groter en minder 'slingerend'. De perken lagen niet meer als puzzelstukken naast elkaar. De gebouwen waren goed zichtbaar hoewel ze vaak ook deels verstopt waren achter beplanting.

In het interbellum veranderde het grondplan van de tuin niet opmerkelijk. In deze periode werd de eerste modernisatie van de zoo gestart. Deze modernisatie concentreerde zich voornamelijk op de aanleg van de tuin en het verwijderen van het traliwerk aan de dierenverblijven. In de tuin werden thematische plantenperken aangelegd. Zo kwam er de Vlaamse tuin voor de Melkerij, kreeg het grasperk voor het Indisch paleis een grote mozaïek en concentreerde men zich ook op de aanleg van nationale bloemen en planten, waaronder de geraniums en begonia's heel populair waren.

Na de Tweede Wereldoorlog was er enorme schade in de Zoo en had men een nieuwe moderne visie om van de Antwerpse zoo een Modelzoo te maken. Dit ging natuurlijk niet van de ene op de andere dag. De schade van de wereldoorlog zorgde niet alleen voor beschadigde gebouwen, maar ook voor een heel beperkt dierenbestand. Daarom was het belangrijk om zo snel mogelijk het maximale uit de tuinaanleg te halen om dit 'dieptepunt' te camoufleren en te compenseren. Zoals voor de dierenverblijven, de culturele en wetenschappelijke uitbouw van de Zoo, had Walter van den bergh ook een duidelijke visie voor de tuin. Hij hechtte dan ook heel veel belang aan een verzorgde tuin. Hij drukte telkens op het behoud van de doorzichten, het kort houden van het struikgewas, aangelegde sierperken en een vernieuwende creatie aan de ingang van de Zoo. Volgens de traditie waakte hij er ook over dat er telkens verzorgde planten in de dierenverblijven aanwezig waren. Van den bergh zocht zelfs naar andere kiezeltjes voor de wandelwegen, namelijk kleine ronde kiezeltjes die zowel mens als dier geen pijn konden doen.

Met de visie van een Modelzoo in het achterhoofd werden de meeste bestaande gebouwen gemoderniseerd en verbouwd. De oprichting van het mensapengebouw had een hele impact op de tuin. Hierdoor werd een historisch grasperk opgeofferd om de dieren de beste locatie voor hun verblijf te geven. Daarna werd heel de westelijke zijde van de tuin met de grond gelijk gemaakt om het groots roofdierencomplex (Jubileumcomplex) op te richten. Deze twee constructies hadden een immense impact op de tuinaanleg.

Tussen 1970 en 1993 bleef het grondplan van de tuin goed behouden en werden er geen zware ingrepen uitgevoerd. Echter kampte de tuin en dan voornamelijk de bomen met een irrigatieprobleem. De twee hoveniers van de tuin L. Vlieghe en T. Walschap hadden beide de visie dat de Engelse landschapstijl nog te decoratief en te strak gehouden werd. De huidige tuinstijl (toen) week daarvan af in die zin, dat men op dat moment al meer dan vroeger streefde naar een *'recreatief doel, naar een ontspanning brengend geheel voor de mens.'* De tuin moest evolueren naar *'een rustig geheel, naar evenwicht tussen ruimte en beplanting, naar evenwicht tussen horizontale en verticale motieven'*. Rust en orde, ruimte en werking, waren volgens de twee hoveniers de eigenschappen van de (toenmalige) moderne tuinstijl.

Tussen 1993 en 2003 onderging de omgeving tussen de Egyptische tempel en het panoramapark een enorme verandering. Het buitenperk van de olifanten werd naar de vijver en het nijlpaardegebouw uitgebreid. De vijver aan het nijlpaardencomplex werd helemaal omgebouwd tot een moerasbiotoop. Hierdoor werd de tuin weliswaar in aanleg in twee gedeeld. Het noordelijke gedeelte refereert nog naar de Engelse tuin en in het zuidelijke deel van de tuin is het tuinlandschap omgevormd tot dierenbiotoop met een eerder verwilderde plantengroei.

De tuin vandaag

De inventaris en de opsomming van de verschillende typologieën hebben geleid tot de volgende conclusie:

PADEN

Sinds een 170 jaar is het wandelpad hoofdzakelijk bedekt met kiezels. Door de eeuwen heen werden er verschillende kiezelsoorten aangekocht van heel fijn naar grover.

Naast de overheersende aanwezigheid van kiezelpaden, is het opvallend dat in de zuidoostelijke en oostelijke zijde van de tuin de wegen bekleed zijn met een variatie van beton/cement. De paden zijn hier ook gelinkt aan dierenverblijven met een similirots bekleding.

De betegeling van de wandelpaden, kinderkopjes of andere, concentreert zich voornamelijk op functionele plaatsen zoals de ingang, restaurant, speeltuin, in- en uitgangen voor voertuigen.

Op enkele plaatsen in de tuin komt ook een houten bevloering voor en dit op plaatsen waar recent een ingreep is gedaan zoals het moerasbiotoop aan de nijlpaarden, de twee brugjes, een uitkijkpost voor het olifantenverblijf en het terras aan het voormalig restaurant 't Girafke

BEPLANTING

In de tuin zijn vijf perken waar het gras overheerst. Deze perken zijn vrij goed over de oppervlakte van de tuin verdeeld, hoewel de twee grasperken aan de ingang het grootste zijn en ook het meest opvallen. Het grasperk in het midden van de tuin, daar waar het beeld van de Indiaanse ruiter staat, heeft de meeste variatie in aanplanting. Alle typen behalve de beplanting 'aangepast aan de biotoop van het dier' komt hier aanbod. Vanaf het centrale gedeelte van de tuin naar het zuiden toe komt er veel randbegroeiing die vaak vrij volumineus en in hoogte aanwezig is.

De inplanting van de beelden in de tuin brengt extra florale accenten in de tuinaanleg met zich mee.

WATERPARTIJEN

Waar vroeger de waterpartijen een deel uitmaakte van het romantische landschap en op deze manier rust in de tuin brachten, worden de grote waterpartijen nu gebruikt als dierenverblijven. Het esthetische aspect werd ingeruild voor het functionele aspect. Er zijn nog maar twee kleine waterpartijen die een louter 'decoratieve' functie hebben.

Verder zijn er sinds de Tweede Wereldoorlog verschillende waterpartijen bijgekomen die dienst doen als natuurlijke afboording van dierenperken.

ROTSSEN

Er zijn twee typen rotsen te onderscheiden in de tuin. Het meest aanwezige is de similirots voor het bekleden van de dierenverblijven zoals het panoramapark, aquarium, Jubileumcomplex en apenverblijf. Daarnaast zijn er verschillende (simili)rotsen in de tuin aanwezig die voor de versiering van wandelpaden, bomen, waterpartijen en grasperken dienen.

De aanwezigheid van de 'rots' is een constante in de tuin, die buiten het panoramapark, vrij goed verdeeld is over de hele tuin.

AFBOORDING

In de tuin zijn er drie type van afboordingen die opmerkelijk veel aanwezig zijn en dat is de platte boord, de houtenpaaltjes verbonden met een koord en rotsen.

Het is ook opmerkelijk dat er niet rond één grasperk dezelfde afboording wordt gebruikt: de platte boord, hout met koordjes en stenen worden afwisselend langs één perk gebruikt.

DOORZICHTEN

Van de doorzichten die er in 1910 in de tuin aanwezig waren zijn er nog maar een 3-tal vandaag zichtbaar. Door de bouw van het mensapengebouw en de creatie van het moerasbiotoop aan de nijlpaarden zijn er verschillende doorzichten van het zuiden naar het noorden verdwenen.

Een interessant en historisch doorzicht dat van de wintertuin naar het runderengebouw ging, is verbroken door de bouw van de uitkijkpost aan het olifantenverblijf.

ANDERE INSTALLATIES

Het is opvallend dat er in de zuidoostelijke hoek verschillende installaties staan, zoals drie verkoopsstanden, een toilet en een restaurant die vandaag (juli 2010) niet gebruikt worden. Langs het neushoorngebouw staat zowel links als rechts een houten constructie om technisch materiaal in op te bergen. De concentratie van deze verschillende constructies verstoort het beeld van een hoek in de tuin waar historisch waardevolle gebouwen staan.

II Bouwhistorisch

In het begin de 19^e eeuw stond het vermaak van de bourgeoisie en de rijkdom van de instelling boven het welzijn en het wetenschappelijk bestuderen van de dieren. Dit laat natuurlijk niet uit dat de architecten niet het beste met het welzijn van de dieren voor hadden. Met de toenmalige kennis over de levenswijze van de dieren en de technisch mogelijkheden werden de eerste dierenverblijven ontworpen.

Bij de oprichting van de dierentuin in Antwerpen ging J. Kets met de architect A. Lambeau in 1844 naar Amsterdam om de verschillende modellen van dierenkoten 'cabanes' en andere ornamenten voor de tuin te bestuderen. Deze dierenkoten waren voornamelijk bestemd voor dieren die enkel te bezichtigen waren in de tuin vanuit hun buitenperken. Deze cabanes waren erg klein van model en niet in duurzaam materiaal gebouwd. Daarentegen kreeg de architectuur van de het museum en het koffiehuis veel aandacht. De dierenverblijven waar ook de mogelijkheid geboden werd om de binnenkooien te bezoeken werden opgebouwd in duurzaam materiaal en naar het toenmalige museologisch concept. In deze gebouwen werden kachels voorzien die de bezoeker warmte bood. Verder werden er ook houten banken voorzien om te rusten en de dieren te observeren. Deze banken werden net zoals in de 19^e-eeuwse kunstmusea in het midden van de ruimte geplaatst. Waar ze in de kunstmusea de radiatoren verborgen, omsloten ze hier de planten bakken. Ook de natuurlijke bovenverlichting en de rijkelijke interieurafwerking werd naar het 19^e-eeuws museologisch concept geconstrueerd.

Naarmate het dierenbestand en de financiële mogelijkheden van de KMDA groeide werden er meer en meer grote en imposante dierenverblijven geconstrueerd. Met de komst van de exotische dieren, wilde men de gebouwen in een aangepaste bouwstijl optrekken. Na het vertrek van Lambeau en de dood van De Marbaix werd de architect Charles Servais aangesteld als huisarchitect van de KMDA. Hij zal in de dierentuin een exotische bouwstijl gebruiken dat vooral in navolging van het Angelsaksische voorbeeld tijdens de tweede helft van de 18^e eeuw ook in de Europese zoo's veel succes zou kennen. Met de bouwstijlen uit verre oorden werd zelden enige vorm van exactheid nagestreefd. Zij boden veeleer de mogelijkheid te breken met de regels van de esthetische canons van de klassieke bouwkunst. De exotische bouwstijlen lieten toe te experimenteren met grillige plattegronden en nieuwe bouwmaterialen zoals gietijzer, dat voor de materialisatie van ranke vormen

en complexe decoratiepatronen het traditionele metsel- en timmerwerk oversteeg. De exotische inslag die Engelse tuin kenmerkt, werd verder uitgebouwd door de verschillende ontwerpen van Charels Servais: de Egyptische tempel, het Moors koffiehuis, het antilopengebouw of de Indisch tempel, Moorse gebouw voor struisvogels en het neo-babylontisch nijlpaardengebouw.

Deze aangepaste architectuurstijl moest natuurlijk ook functioneel zijn. Het verblijf moet aangepast zijn aan de biologische noden van het dier en tezelfdertijd veilig voor mens en dier. In de 19^e eeuw werden zowel binnen- als buitenkooien afgesloten met traliwerk. De kooien voor de roofdieren en de apen werden reeds in de 18^e eeuw ontworpen met een dubbel systeem. Het eerste apengebouw in de Antwerpse Zoo, naar een ontwerp van A. Lambeau, beantwoordde aan dit schema. Van vrij bescheiden afmetingen werd de gevel grotendeels ingenomen door een halfcirkelvormig buitenterras met tralies. De verblijven van de aapsoorten, die bestand waren tegen ons klimaat, stonden rechtstreeks in verbinding met dit terras. Voor dit traliwerk werd eerst gietijzer gebruikt. Om fijner traliwerk te bekomen moest gewacht worden op de toepassingen van het Bessemerprocédé in 1856 dat de fabricatie van staal toeliet. Op deze afrasteringen bracht men dikwijls dier- en plantenmotieven aan, zoals het pluimotief op de afsluiting van flamingo's in de Zoo. Vooral bij de bouw van de roofvogelkooien leidde de aanwendungen van ijzeren traliwerk tot spectaculaire resultaten. De roofvogelkooien door Servais in 1855 ontworpen, getuigen hier reeds daarvan. Dit procédé werd gedurende de hele 19e eeuw aangewend. Servais tekende steeds bij het ontwerp van de dierenverblijven ook de het traliwerk uit. Het traliwerk werd gedurende jaren door dezelfde persoon vervaardigd namelijk J. Vriendts.

Rond de eeuwwisseling kwam de zoölogische verantwoording bij de dierenverblijven meer en meer aan het woord. Men gaat het welzijn van de dieren in combinatie met het traliwerk in vraagstellen. Er werd van het museologische aspect om dieren in gedecoreerde gebouwen achter getraliede kooien tentoon te stellen af gegaan. Waar mogelijk werden de tralies vervangen door grachten. Ze werden meestal met water gevuld om breedte en diepte uit te sparen. Men experimenteerde ook met de droge grachten die gemakkelijker te onderhouden waren. Door het aanplanten van struiken die het zicht voor de dieren hinderden of door het verkleinen van de aanloop aanvaardden de dieren deze grens. De dieren werden ook in steeds grotere en vrije ruimten ondergebracht waar de natuurlijke biotoop zo goed mogelijk werd nagebootst. Het creëren van heuvels en rotsen gaat hiermee gepaard. Hiervoor werden echte stenen en rotsen aangevoerd, maar werden nog meer similirotsen gemaakt.

Carl Hagenbeck (1844-1913), de directeur van de zoo van Hamburg, paste naar zijn visie als eerste de dierenverblijven geleidelijk aan. Deze nieuwste inzichten werden door de Antwerpse Zoo opgevolgd en in praktijk omgezet. Charles Servais was reeds subtiel gestart met het creëren van een natuurlijker landschap voor de yaks en moeflons.

Tussen 1900-1910 werd de zuidwestelijke hoek van de dierentuin helemaal gemoderniseerd naar de nieuwe inzichten en technieken. Deze modernisering viel samen met het camoufleren van de gigantische spoorweghal van het Centraal Station die in het begin van de 20^e eeuw aanzien werd als een visueel obstakel. Tegelijkertijd met het aquarium en reptielenverblijf ontwierp Thielens het panoramapark. Door deze nieuwe ontwerpen won de KMDA door de hoogtewerking nieuwe terreinen en werden de dieren in een landschap geplaatst dat het oorspronkelijke biotoop opriep.

Thielens week voor zijn ontwerpen af van het exotisme, maar behield eerst nog wel het 19^e-eeuwse museologisch concept. Hij haalde zijn inspiratie bij de klassieke en historische bouwstijlen zoals de melkerij in een neo-Vlaamse renaissance stijl en het restaurant in Lodewijk XVI-stijl. Enkele dierenverblijven zoals het runderengebouw en het verblijf voor kangoeroes werden opgetrokken in een landelijke stijl. Voor de monumentale gebouwen van het feestzaalcomplex, de gevels aan de Koningin Astridplein en de administratie liet hij zich inspireren door de moderne art nouveaustijl. Voor de decoratie van de gebouwen kon hij meerderenmalen rekenen op de schilderdecorateur Henri Verbuecken.

Hij had respect voor de ontwerpen van Servais. Zo liet hij het Struisvogelgebouw helemaal afbreken om dan op een andere plaats terug op te bouwen, weliswaar met een ander grondplan. Ook de eendenvolière van Servais werd gedemonteerd en met de bouw van het aquarium helemaal heropgebouwd tussen het aquarium en het runderengebouw. Thielens breidde het verblijf voor de Alpaca's aan de Ploegstraat volgens de bouwplannen van Servais uit. Op deze manier bleef het typerende architecturale erfgoed van Servais en het exotisme in de tuin aanwezig.

De Eerste Wereldoorlog zette de modernisering van de dierentuin even op pauze, maar in de jaren '30 hervatte men en werd er systematisch gestart met het verwijderen van het traliwerk van de buitenperken van de dieren. De grote vogelkooi voor het runderen gebouw werd afgebroken. Ook het traliwerk van de buitenperken van de nijlpaarden en de olifanten moest plaatsmaken voor de aanleg van grachten.

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende voor de Zoo van Antwerpen een nieuw begin. De KMDA startte de heropbouw met een nieuwe directeur, Walter van den bergh, die gepaard ging met een nieuwe visie. De nog bruikbare bestaande constructies werden geheel of gedeeltelijk ingeschakeld in dit nieuwe plan. Hij vond in de architect René Grosemans de perfecte partner om de modelzoo architecturaal uit te bouwen.

De richtpunten waar het plan op werd uitgestippeld, waren het meer rationeel aanwenden van het terrein, de reorganisatie van alle diensten en de wetenschappelijk en culturele uitbouw. Het terrein, waarover de zoo beschikte, bood hiervoor voldoende ruimte.

In het licht van al deze beschouwingen en rekening houdend met de toenmalige smaak van het publiek werd er in 1948 besloten drie nauwkeurig vastgelegde typen van dierenverblijven te voorzien.

1^e type: zoals het bestaande runderengebouw

2^e type: zoals het groot panoramapark

3^e type: dierenverblijven met landelijk uitzicht moeten worden gelegen in het centrale gedeelte van de tuin.

De ruimte voor de dieren moest zo worden ingericht dat hun activiteit geprikkeld werden wat de bezoeker zou toelaten, de levensuitingen van het dier beter te observeren. Het volstond niet om ideale verblijven voor het dier te bouwen, die in de smaak van het publiek vallen en dat de verzamelingen een rijk studieobject vormen voor de wetenschap.

De architectuur werd aangepast aan de noden van de dieren. De nieuwste technieken werden gebruikt om de verblijfplaatsen van de dieren zo natuurlijk mogelijk in te richten. Zo werd het reptielengebouw gemoderniseerd. Er werd een walk-through als tropische tuin ingericht, waar ongevaarlijke reptielen en enkele zeldzame rotsvogels zich ophouden. De structurele aanpassing maakte een zig-zag opstelling van de terraria rond een centrale gang. Zo werd het bewegen van een reptiel gestimuleerd door warmte- en lichtbronnen en werden slangen van het publiek gescheiden door de open kooi te voorzien van een koude-luchtgordijn.

Niet alleen werden nieuwere opvattingen aangaande huisvesting en verzorging in toepassing gebracht, maar ook de architectuur maakte vorderingen. Een aantal nieuwe opvattingen over hygiëne en airconditioning waren in de moderne dierentuinen doorgedrongen en werden optimaal bij de planificatie toegepast. Vloerverwarming, luchtfiltering, luchtverwarming- en bevochtigingsystemen werden in de verblijven aangebracht. Gemakkelijk te onderhouden tegelvloeren en de epoxybehandeling van alle wanden, laten elke reiniging- of ontsmettingsmethode toe zonder schade. In de binnenverblijven werden de dieren van het publiek gescheiden door pantserglas, zodat niets

door het publiek aan de dieren kon worden gegeven. Er kwam ook extra aandacht voor de klimaatregeling, die verschillend is voor publiek en dieren. De integratie van wetenschappelijke kennis en spittechnologie is symptomatisch voor het vernieuwingsproces dat de dierentuin in de naoorlogse periode kenmerkt. De nieuwe gebouwen die opgericht werden, moesten onopvallend zijn, een landelijk uitzicht hebben en in het tuinlandschap geïntegreerd worden. Hiervoor werd meerdermalen gekozen voor het bekleden van de gevel met similirotsen. Bij de vernieuwing van het nijlpaardencomplex werd het gebouw helemaal verscholen achter een rotsengevel. Ook het Jubileumcomplex en het mensapengebouw kregen een gevel bekleding in similirotsstructuur.

De Zoo van Antwerpen werd de laatste jaren uitgebouwd als een moderne all-weather Zoo (Zoo voor alle seizoenen). Vele dieren zijn te zien in overdekte biotopen. Toch worden de buitenperken volop geïntegreerd in de tuin.

Zowel de historische gebouwen als de nieuwe constructies moeten aan deze modernisering aangepast worden. Het decoratieve aspect van de architectuur is volledig ondergeschikt geworden en verdwijnt meer en meer bij elke modernisering (functionalisering).

III Beelden

In de tuin staan nu 31 beelden, waarvan de meeste beelden aan de KMDA werden geschonken. De oudste beelden in de tuin beelden voornamelijk mensen in actie uit. Deze beelden zijn vaak niet direct gerelateerd aan het onderwerp van een dierentuin. Enkelen hiervan staan nog steeds op hun oorspronkelijke plaats. De Indiaanse Jager en Prometheus werden eenmaal verplaatst.

Vanaf de 20^e eeuw kwamen er steeds meer beelden in de tuin. Terwijl het aantal steeg, veranderende ook het onderwerp. Er werden nu enkel nog dierenbeelden in de tuin geplaatst. De Zoo van Antwerpen was dan ook voor verschillende animaliers als Bugatti en Kaas een interessante inspiratiebron.

Sinds de grote tentoonstelling over '150 jaar Animalierkunst' werd de tuin met 8 nieuwe dierenbeelden aangevuld. Deze beelden hebben allen een plaatsje gekregen bij een gerelateerd dierenverblijf.

B WAARDEBEPALING

I Waardering

Tuinhistorische waarde

Er zijn nog enkele perken die refereren naar de oorspronkelijke 19^e-eeuwse landschapstuin, niet alleen de aanleg van de perken en beplanting, maar ook de integratie van de exotische folies zoals de Egyptische tempel en het okapigebouw. Ook de aanleg van de Mexicaanse en Vlaamse tuin bestaan nog steeds. Verder telt de tuin nog verschillende oude bomen, die zowel van vóór en tijdens de aanleg van de Engelse tuin dateren.

Een belangrijk grasperk is het perk met het beeld van de Indiaanse ruiter. Dit perk gaat terug tot 1910 en heeft verschillende kenmerken van een 19^e-eeuwse landschapstuin: het beeld van een Indiaan, kabbelend water, integratie rotsen, botanische diversiteit, Mexicaanse tuin, exotische beplanting, rusthoekje met een balustrade in simili hout, het maakt onderdeel uit van een historisch verzicht en nog enkele metalen boogjes ter afboording van het grasperk. De aanwezigheid van al deze elementen geeft dit perk van uitermate hoge waarde en moet dan ook in de toekomst op de beste manier gepreserveerd worden.

Cultuurhistorische waarde

De dierentuin van Antwerpen was bij de pioniers zowel nationaal als internationaal. De Zoo heeft steeds de visie en drijfkracht gehad om haar dierenbestand, botanische collectie en dierenverblijven aan te passen aan de nieuwste inzichten.

Verder heeft de Zoo altijd de mensen op de best mogelijke wijze in contact gebracht met inheemse en uitheemse dieren en groeide in de tweede helft van de 20^e eeuw uit tot een educatieve instelling. Met het museum, de concerten, de tentoonstellingen... heeft de Zoo steeds een culturele bijdrage geleverd.

Architecturale waarde

De waarde van het architecturale patrimonium is heel groot. De typologie van een dierenverblijf is kenmerkend voor een dierentuin of –park. In de Zoo van Antwerpen zijn er nog verschillende historische dierenverblijven aanwezig waardoor de evolutie van de typologie letterlijk in beeld gebracht kan worden. Hierdoor alleen al is het architecturale patrimonium van de Zoo van Antwerpen vrij uniek. Voor de historische dierenverblijven is de architecturale waarde meestal in de gevel terug te vinden, behalve de Egyptische tempel en het aquarium waar het oorspronkelijke interieur grotendeels bewaard bleef.

De dierenverblijven in de tuin zijn gebouwd door drie belangrijke architecten: Servais, Thielens en Grosemans. Elk hebben ze hun eigen stempel op de tuin met de dierenverblijven gedrukt. Hun architectuur is moeilijk met elkaar te vergelijken, omdat ze elk dierenverblijven ontworpen hebben uit een andere visie. Wel hebben ze alle drie met de toenmalige bestaande kennis rond het welzijn van de dieren en met de nieuwste technische mogelijkheden gepoogd om zo goed mogelijke dierenverblijven te ontwerpen.

De Zoo van Antwerpen heeft steeds gestreefd om de nieuwste visies en technieken te gebruiken:

- Servais was een van de pioniers in het bouwen van dierenverblijven. Hij had de kennis van de 19e-eeuwse museologie en gebruikte het nieuwe Bessemerprocédé voor het traliewerk. Ook zijn exotische bouwstijl maakt deze architectuur zo bijzonder. De Egyptische Tempel is nog steeds qua stijl en qua concept een uitermate belangrijk gebouw, zowel nationaal als internationaal. Het is blijft een merkwaardig voorbeeld dat telkens opnieuw bij het exotisme of egytomanie aangehaald wordt. Het is na 155 jaar nog steeds het belangrijkste gebouw van de Zoo
- Thielens had al wat meer nationale en internationale voorbeelden van dierenverblijven om van te leren. Voor het bouwen van het panoramapark deed hij beroep op het hypermoderne Hennebiquesysteem. Met veel respect restaureerde hij de gebouwen van Servais, maar zelf koos hij voor een toenmalige burgerlijke neostijlen en de art nouveau
- Grosemans en Walter van den bergh zochten hulp bij ingenieurs, museologen, techniekers om de meest moderne dierenverblijven te kunnen bouwen. Ze reisden naar andere dierentuinen, lieten experts uit het buitenland komen om advies te geven over de constructie of de technische installaties. De Antwerp Cage System en de bouw van het delphinarium van het Jubileumcomplex waren technische vernieuwingen voor dierenverblijven.

Kunsthistorische waarde

De kunsthistorische waarde van het Zoo patrimonium slaat voornamelijk op de collectie beelden. De Zoo heeft een interessante en gevarieerde collectie in de tuin staan. Naast vele dierenbeelden, staan er ook verschillende beeldhouwwerken van belangrijke Antwerpse kunstenaars. Deze zijn vaak gerelateerd aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen.

Belevingswaarde

De belevingswaarde van de tuin is aanwezig in het noordelijke deel met de verschillende grasperken, doorzichten, sierperken... Het is een aangename plaats waar vele bezoekers een rustplaats op zoeken om te genieten van de omgeving, bij te praten, te picknicken....

De belevingswaarde van het architecturale patrimonium is vrij klein. Verschillende historische gebouwen zijn moeilijk zichtbaar door te hoge struiken of bomen. Er staan vaak allerlei 'voorlopige' constructies in de buurt van de voorgevel wat de beleving van de unieke architectuur wegneemt.

Voor de historische dierenverblijven is de belevingswaarde van het architecturale patrimonium hoofdzakelijk in de gevel terug te vinden, behalve de Egyptische tempel en het aquarium waar het oorspronkelijke interieur grotendeels bewaard bleef. Met een kleine ingreep zou men hier de belevingswaarde kunnen vergroten door het historische aspect van het 'museologisch' concept van het interieur te reconstrueren en/of benadrukken.

II Sterke/zwakte analyse

De tuin kan, bijna letterlijk, opgedeeld worden in twee concepten: overblijfselen Engelse tuin en 'natuursinspiratie'. Het beeld van de Indiaanse ruiter zou kunnen beschouwd worden als een scheidingspunt van het noordelijke en het zuidelijke gedeelte van de tuin

In het noordelijke gedeelte is de voormalige Engelse tuin met verzorgde grasperken, lage begroeiing en bloemenweelde nog herkenbaar.

Het zuidelijke gedeelte is vanwege het grote olifantenperk, de moerasbiotoop, het panoramapark en de vijver omgevormd tot een concept vanuit natuurinspiratie met een eerder verwilderde begroeiing. Hier werkt de beplanting als afschermruimte voor de rest van de tuin.

Sterktepunten

- het architecturaal patrimonium
- het 'groene' aspect van de tuin
- behoud van enkele open grasperken
- aanleg van florale hoeken en sierperken
- de tuin is bij elk bezoek anders
- onderhoud van de wandelwegen
- integratie van rotsen, stenen over heel het park. Dit is een historisch gegeven en is een constante gebleven.
- het noordelijke gedeelte van de tuin: refereert nog het meeste naar de Engelse tuin, met onnatuurlijke aanleg van perken en geïsoleerde beplantingswijze van bijzondere bomen en stuiken.
- het aanleggen van exotische en Mexicaanse tuin en onderhouden van Vlaamse tuin
- de drijfkracht om steeds te vernieuwen

Zwaktepunten

- het landschappelijke aspect zorgt voor de ondergeschiktheid van het architecturale patrimonium
- zichtbaarheid van het waardevol architecturaal patrimonium
- zichtbaarheid van de historische beelden
- zuidelijke hoek van de Zoo

- eenheid in tuinaanleg is verdwenen
- ingang Zoo
- oostelijke periferie
- te veel verwaarloosde hoekjes met lege dierenverblijven, 'voorlopige constructies' en verkoopstandjes
- onderhoud van struikgewas: vaak te hoge begroeiing dat het zicht op het terrein en erfgoed belemmerd
- bouwwerven in hoogseizoen en bouwwerven zonder relevante informatie aan de bezoeker over de uitvoerende werken.

C ADVIES

I Visie

Vernieuwing en modernisering zijn altijd de drijfkracht van de KMDA voor de Zoo van Antwerpen geweest. Zowel de tuin als de gebouwen hebben de laatste 170 jaar verschillende aanpassingen ondergaan, waardoor er een rijk en gedifferentieerd patrimonium tot stand is gekomen. Het is dan ook kenmerkend dat de Zoo steeds in ontwikkeling, vernieuwing, modernisering, prioriteit van het houden en welzijn van de dieren is. Er is dan ook geen enkel perk dat gevrijwaard bleef van enige verandering. Sommige perken zijn qua concept wel terug te brengen tot de 19^e eeuw. Het meeste van het landschappelijke en architecturale patrimonium van de Zoo veranderde de laatste 20 jaar.

De reconstruering van de 19^e-eeuwse Engelse tuin is hier niet aan de orde, omdat ook de modernisering een belangrijke eigenschap van de Zoo is. Dit wil natuurlijk niet zeggen dat er geen respect moet zijn voor het patrimonium. Er wordt dan ook aangeraden om de overblijfselen van de Engelse tuin en het kostbare architecturale patrimonium te herstellen, eventueel te herbestemmen en te behouden waar mogelijk.

Door ondermeer:

- het grasperk rond het beeld van de Indiaanse ruiter te conserveren.

Dit perk gaat terug tot 1910 en heeft verschillende kenmerken van een 19^e-eeuwse landschapstuin: het beeld van een Indiaan, kabbelend water, integratie rotsen, botanische diversiteit, Mexicaanse tuin, exotische beplanting, rusthoekje met een balustrade in simili hout, maakt onderdeel van een historisch verzicht en nog enkele metalen boogjes ter afboording van het grasperk. De aanwezigheid van al deze elementen maakt dit perk van uitermate hoge waarde en moet dan ook in de toekomst op de beste manier gepreserveerd worden.

- het verwijderen van hoge begroeiing rond het beeld van de Indiaanse jager aan het aquarium
- het grote noord-zuid doorzicht te reconstrueren en het streven naar meer doorzichten

1910

2010

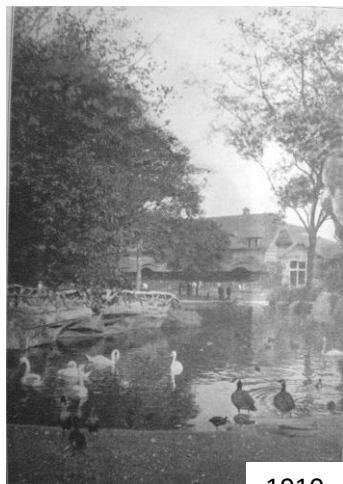

1910

2010

1910

2010

De metalen uitkijkpost aan het buitenperk van de olifanten verstoort het (historische) doorzicht van het runderengebouw naar de wintertuin. historisch aanwezig was. Hierbij moet ook de beplanting rond de vijver beperkt en verlaagd worden.

- het behouden van de open centrale grasperken
- het creëren van een eenheid in tuinaanleg, zowel in traliewerk, wegbedekking, rustbanken, afboording van de grasperken....
- de hoge struiken langs wandelpaden te beperken. Hoge struiken zijn interessant om 'lelijke' elementen te camoufleren, zoals technische en secundaire gebouwen
- meer aandacht schenken aan het architecturale patrimonium, dit kan door de zichtbaarheid van de gebouwen in de tuin te vergroten en door sommige historische dierenverblijven te herbestemmen om ze van verder verval te vrijwaren
- een selectie te maken in het behouden van verschillende 'voorlopige' installaties die vooral gecentreerd zijn in de zuidoostelijke en westelijke hoek.
- een beter integratie van de technische opslagplaatsen in de tuin, door eventueel de gebouwen/gevels te bekleden met beplanting

Voor de belevingswaarde van het architecturale en het kunstpatrimonium van de Zoo te versterken, moeten niet alleen de gebouwen en de beelden beter zichtbaar worden gemaakt, maar kan er eventueel ook een architectuurwandeling en beeldenwandeling uitgestippeld worden. Zo'n wandeling leidt de bezoeker langsheen de verschillende historische gebouwen of beelden, waarbij ze dan via de brochure geïnformeerd worden op hun cultuurhistorische en architecturale waarde. Voor de gebouwen kan dit ook leiden tot een beter inzicht in de geschiedenis van de Zoo en haar evolutie in de bouw van dierenverblijven. Eventueel kan er ook een wandeling uitgedacht worden waar de geschiedenis van de rijke botanische tuin en het aanleggen van mozaïeken wordt verduidelijkt. Op deze manier krijgt het unieke erfgoed van de Zoo meer aandacht en (h)erkenning.

Het doel van de vooropgestelde visie voor de tuin is om deze zodanig in te richten dat de historische aspecten duurzaam zichtbaar blijven of waar ze minder goed of niet herkenbaar zijn, deze weer te verduidelijken of opnieuw zichtbaar te maken. De noodzakelijke moderne ingrepen die de Zoo de komende jaren zal uitvoeren, moeten van hoge kwaliteit zijn en met respect voor het bestaande patrimonium..

II Aanbevelingen voor onderdelen van de tuin

Voor het advies wordt de tuin opgedeeld in 5 delen: de noordelijke, oostelijke, zuidelijke en westelijke periferie met tegenoverliggende perken en het centrale gedeelte van de tuin.

Noordelijke periferie

Voor de noordelijke periferie zijn er geen specifieke aanbevelingen, alleen de conservering van het patrimonium.

Oostelijke periferie

- Het weghalen van het scherm voor de kongopauwen

Dit is een goed geconserveerd gebouw van Thielens dat momenteel niet zichtbaar is. Het scherm doet zowel het gebouw als de dieren onrecht aan.

- De restauratie van en herbestemming voor de leegstaande roofvogelkooien

Bij de restauratie en herbestemming van het gebouw kan het een meerwaarde zijn om de linker vleugel, met een hedendaags visie/architectuur, te reconstrueren om de architecturale eenheid van dit historisch belangrijk gebouw te herstellen.

- De opwaardering van het pinguïnverblijf

Als men voor het verblijf staat en naar de pinguïns kijkt, kan men ook het menu van de self-service bekijken en mensen zien eten. Daarom wordt aangeraden om de gevel van het self-service restaurant aan de zijde van het pinguïnverblijf minder zichtbaar te maken vanuit de tuin en beter te integreren.

- De restauratie en opwaardering van de Egyptische tempel

Dit gebouw is reeds 150 jaar het belangrijkste gebouw van de Zoo vanwege de hoge historische en architecturale waarde. Het is dan ook het icoon van de Zoo geworden en internationaal herkent als een belangrijk overblijfsel van exotisme en egyptomanie. Naast een nodige restauratie, verdient het gebouw een betere herwaardering en zichtbaarheid in het park. Er wordt dan ook aangeraden om zowel alle secundaire installaties als het verkoopshutje, vuilnisbakken, tv-schermen... uit het zicht van de voorgevel te halen als de begroeiing vóór het gebouw te beperken. Deze elementen verstoren de monumentale gevel. Historisch postprentkaarten en foto's tonen dat de voorgevel zo zichtbaar mogelijk werd gehouden. Verder is het aangeraden om het interieur (zeker de ruimte waar de bezoekers komen) op te waarderen en eventueel terug te versieren met exotische bloemen en planten.

- Een betere integratie van de technische magazijnen en andere secundaire gebouwtjes links en rechts van de wallabies

Deze zuidoostelijke hoek is langs de periferie een opeenvolging van verschillende gebouwtjes die los van elkaar staan en een storend element zijn in tuin. Het is dan ook aangeraden om te zorgen voor een betere integratie in de tuin en waar mogelijk deze te verwijderen.

Zuidelijke periferie

- De restauratie, herwaardering en herbestemming van het voormalig restaurant 't Girafke

Dit is een historisch en architecturaal belangrijk gebouw. Het ontwerp en de kern van het gebouw zijn van de hand van Servais en Thielens heeft het rond 1900 uitgebreid. Het is het enigste gebouw waar beide architecten verantwoordelijk voor zijn en dat nog op zijn oorspronkelijke locatie is gebleven. Een grondige restauratie en herbestemming zijn dan ook noodzakelijk om dit unieke gebouw te vrijwaren.

- De minimaliseren van de verkoopstalletjes

Ter hoogte van 't Girafke, varkenskot en Egyptische tempel staan veel te veel verschillende verkoopstandjes bij elkaar. Hier zou een selectie moeten gebeuren waardoor er verschillende uit de tuin kunnen verdwijnen. Aan het varkenskot is het misschien interessanter om het winkeltje te

vervangen door een bloemperk. Een optie zou kunnen zijn om de historische alpine tuin te reconstrueren.

- Het bekleden van de gevel boven het zeeotterverblijf aan Vriesland

Het zou een optie kunnen zijn om de gevel van Vriesland tussen de twee historische pagodes te bekleden met similirots of muurbeplanting.

- De opwaardering van de similihouten brug aan de zeeleeuwen. Deze constructie is 100 jaar oud en is nog een van de weinige originele overblijfselen van de tuinaanleg tijdens Emile Thielens. Hierbij zou ook een verzorgdere beplanting moeten gepaard gaan, zodat deze historische brug en wandelpad opgewaardeerd worden.

- De zichtbaarheid van het aquarium, reptielengebouw en het beeld van de Indiaanse jager herstellen. Het gebouw van het aquarium en reptielengebouw is een belangrijke bezienswaardigheid in de tuin. Het beeld van de Indiaanse jager is het oudste beeld in de tuin en staat op die plaats al 100 jaar. De beplanting van de mammoetbomen heeft niet gezorgd dat men het Alcatelgebouw niet meer kan zien, maar dat je het beeld en het aquarium en dierenverblijf niet meer kan zien en enkel nog de hoogste verdiepingen van het Alcatelgebouw.

Westelijke periferie

- De conservering van het patrimonium en opwaardering van de ingang en de leeuwenbeelden. Op de plaats van de fontein kan een sierperk aangebracht worden met of zonder fontein. Verder is het ook aangewezen om de kindewagentjes een andere locatie te geven.

- De achtergevel van het restaurant Flamingo opwaarderen.

Centraal gedeelte

- Het conserveren van het perk waar het beeld van de Indiaanse ruiter zich bevind.
- De traditie behouden om sierperken en thematische beplanting zoals de exotische en Mexicaanse tuin aan te leggen.
- De begroeiing aan de vijver langs het olifantenverblijf inkorten zodat er meer doorzichten kunnen gevormd worden.
- De historische beelden opwaardering door ze meer zichtbaar te maken.